

ТРАНЗИТНІСТЬ І ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ У ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ПЕРСПЕКТИВІ: ПІДХОДИ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Олена ДЕНИСЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
denysenko.olena.o@gmail.com*

Анотація: Просторові трансформації – одна з ключових концепцій перетворення міського простору у постсоціалістичній перспективі, проте в багатьох аспектах вона лишається недостатньо представлена в українському географічному дискурсі, а процеси просторових трансформацій недостатньо концептуалізовані, зокрема, для досвіду тривалих багаторічних перетворень. Стаття спрямована на аналіз та концептуалізацію трансформацій і транзитності, спираючись, з одного боку, на традиції їх визначення та переосмислення з перспективи постсоціалістичної транзитності, а також практики трансформацій в українських містах протягом останніх десятиліть, з іншого боку.

У статті розкриваються категорії «транзитності» та постсоціалістичної транзитності, дебати довкола їх визначення та основні підходи, а також еволюція уявлень про транзитність як методологічну парадигму та її актуальність в контексті дискусій про завершення постсоціалізму. Окремий акцент зроблений на «просторовості» транзитності – теоретизації змін простору у постсоціалістичній перспективі та традиції її відображення, а також концептуалізації просторових трансформацій. Спираючись на узагальнення досвіду трансформацій міського простору в українських містах та традиції аналізу транзитності крізь призму реструктуризації, просторові трансформації визначаються як результат перетворення основних типів структур – функціональної, морфологічної та інституційної.

Ключові слова: транзитність, постсоціалізм, просторові трансформації, реструктуризація, структури.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.87.6-13>

УДК: 911.375

Вперше отримано: 10.05.2022

Отримано після доопрацювання: 22.06.2022

Прийнято до друку: 27.06.2022

TRANSITION AND URBAN TRANSFORMATIONS IN POST-SOVIET PERSPECTIVE: APPROACHES AND CONCEPTUALIZATION

Olena DENYSENKO

*Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
denysenko.olena.o@gmail.com*

Abstract: This paper explores current debates on post-socialist transition and transformations, focusing on their spatial dimension and conceptualization of the urban transformations. We analyze the evolution of approaches and current discussions around transition as such and post-socialist transition in particular, the relationships between transition and transformations along with their spatial outcomes, and define the main types of restructuring in the course of spatial transformations.

In this paper, we illustrate transition as temporal and methodological frame and provide an overview of ideas on its ending, relevance and usefulness, interpreting post-socialist transition as fundamental societal changes of political regime, economy, institutions and space, which are taking place simultaneously. We argue that urban transformations as spatial projection and outcome of the post-socialist transition could be interpreted through the lens of restructuring – the process of socialist structures updating under which old structures are transforming, supplementing with new elements, and therefore new structures are gradually developing as a reflection of the new ideologies and spatial practices. We distinguish and analyze three main types of urban space restructuring in the post-socialist perspective – functional, morphological and institutional, which, interacting, illustrate the key changes of the post-socialist urban spaces. Such interpretation of spatial transformations could be useful for understanding different dimensions of spatial dynamics, providing deeper contextualization and giving comparative perspective on spatial outcomes.

Key words: transition, post-socialism, urban transformations, restructuring, structures.

Вступ. Переважно зміни міського простору у регіоні Центральної та Східної Європи в останні десятиліття розглядають передусім крізь призму транзитності, постсоціалізму та постсоціалістичних трансформацій, зважаючи, як на їхні масштаби та всеохопність, так і довгострокові наслідки для контексту перетворення міського середовища, змін міської політики та уявлень про неї. Саме контекст постсоціалістичних трансформацій став визначальним для аналізу перетворень міського простору, пошуку нових концепцій планування та організації території впродовж десятиліть, а постсоціалістична транзитність, відповідно, незмінно розглядається як своєрідний вододіл, що виявив визначальний вплив на процеси перетворення міського середовища у регіоні у 1990-х та 2000-х та в певних формах «спадщини» продовжує здійснювати такий вплив і сьогодні.

Різноманіття трансформаційних процесів, їх багаторівневий характер та накладання сприяли концептуалізації цих процесів – у форматі концепції множинних трансформацій, що підкреслює їх багаторівневу структуру та взаємний зв'язок (Sýkora and Bouzarovski, 2012), а також «гібридної просторовості транзитності» (Golubchikov et al., 2014) та «зомбі-соціалізму» (Chelcea and Druță, 2016), що апелюють до складних форм поєднання неолібералізму і спадщини соціалістичного минулого. Водночас будь-які трансформації в літературі передусім розглядаються крізь призму транзитності та підходів до її трактування: спочатку сформувалася традиція їх аналізу в контексті політичних процесів і транзитності до демократії (див. Diamond et al., 2014; Plattner, 2014), пізніше постсоціалістичної транзитності та її вимірів (Offe, 1991; Kuzio, 2001), прояву наслідків другого покоління транзитності та їх концептуалізації (Kollmorgen, 2013), посилення методологічних рамок постколоніальної чи посттоталітарної транзитності для постсоціалістичного контексту (Stenning and Hörschelmann, 2008; Badescu, 2016), популяризації уявлень про нові форми транзитності, як транзитність до екологічної стійкості (Rohracher and Späth 2014; Ehnert et al. 2018).

Хоча визначення міст регіону як постсоціалістичних чи «міст після транзитності» та їх дослідження крізь призму постсоціалізму в останні роки зустрічає дедалі більше критики, як у контексті «завершення постсоціалізму» (Müller, 2019), недостатньої інтеграції до глобального дискурсу (Sjöberg, 2014; Ferenčuhová and Gentile, 2016; Chelcea et al., 2021) та перифералізації регіону в такий спосіб (Tuvikene, 2016; Gentile, 2018), проте для українського контексту міських трансформацій і апеляція до транзитності, і використання методологічних рамок постсоціалістичних трансформацій в багатьох аспектах є релевантними та важливими для формування нових моделей «вироблення простору», які базуються на участі і взаємодії

багатьох суб'єктів, узгодженні їх інтересів, розвитку і посиленні ролі відповідних інструментів – як таких, що докорінно відрізняються від типових соціалістичних та усталених в українських містах транзитних моделей, недоліки яких є доволі очевидними.

Дана стаття покликана розкрити категорію просторових трансформацій як процесу реструктуризації міського простору, що супроводжується перетворенням кількох основних типів структур. При цьому стаття спирається на відображення сутнісного та методологічного зв'язку між категоріями «транзитності» та «трансформацій», їх еволюції та критики, а також сучасних дебатів довкола трансформаційних процесів та їх результатів.

Стаття вирішує наступні завдання: характеризує транзитність і її різні форми та відображає еволюцію уявлень про транзитність, аналізує основні концепції, пов'язані з трансформаціями міського простору для постсоціалістичного контексту, відображає зв'язок між транзитністю, трансформаціями та конкретними видами реструктуризацій, розкриває категорію трансформацій через перетворення певних типів структур.

Методологія і дані. Стаття спирається на дослідження у сфері транзитності, у т. ч. транзитності як політичного процесу (Diamond et al., 2014; Plattner, 2014), постсоціалістичної транзитності (Offe, 1991; Kuzio, 2001; Kollmorgen, 2013; Golubchikov, 2016) та сучасних форм соціально-технічної транзитності (Rohracher and Späth, 2014; Ehnert et al., 2018), постсоціалізму (Stanilov, 2007; Hirt, 2013; Sýkora, 2015; Hirt et al., 2016; Mezentsev and Denysenko, 2018), постсоціалістичних трансформацій (Sýkora and Bouzarovski, 2012; Van Assche and Salukvadze, 2012; Kalyukin et al., 2015; Salukvadze and Van Assche, 2022) та соціології простору (Löw, 2018), що дає можливість розкрити еволюцію підходів та концепцій «транзитності» і «трансформацій», показати співвідношення між процесами транзитності і трансформацій та здійснити концептуалізацію просторових трансформацій міського простору, спираючись на наявні підходи, з одного боку, та досвід трансформації українських міст, з іншого боку. Така концептуалізація базується на локальному рівні трансформацій та відображає ключові зміни міського простору, типові для постсоціалістичних міст, що дозволяє здійснювати наступні порівняльні дослідження трансформацій для різних ділянок міського простору і міст, спираючись на пропонувану модель трансформаційних процесів.

Транзитність як явище, етап та методологічна рамка. Сьогоднішні уявлення про транзитність значно відрізняються від його первинного трактування як політичної категорії та нерозривно пов'язані з «транзитними країнами», «містами після транзитності» та постсоціалістичним простором, що змінив уявлення про транзитність та її форми,

значно розширивши методологічний потенціал концепції транзитності та її сприйняття. Починаючи з 2000-х років розуміння транзитності значно вийшло за рамки її розгляду як швидкої стадії інституційних реформ «на шляху до капіталізму» чи демократії у колишніх соціалістичних країнах, що подекуди визначається як нова, друга, генерація теорій транзитності, що значно змінили уявлення про неї, спираючись на досвід та результати транзитності 1990-х років (Kollmorgen, 2013). Сьогодні транзитність здебільшого розглядається крізь призму певного вододілу, що позначив ключові відмінності у організації соціально-політичної та економічної системи, а відповідно – продукуванні простору та формуванні всіх просторових процесів. З цих позицій, транзитність ми можемо розглядати і як концепцію та відповідну систему уявлень, що дозволяє з історичної, інституційної чи будь-якої іншої позиції трактувати зміни, зрушення та трансформації, що відбуваються у ході транзитності (методологічний вимір), а також як певний етап – проміжок часу, що позначає початок і завершення таких реструктуризацій (темпоральний вимір транзитності). Водночас множинний і системний характер змін періоду транзитності від соціалізму (як це буде показано нижче) дозволяє також розглядати третій вимір транзитності, що пов'язаний з багатовимірним процесом еволюційних змін ключових основоположних принципів певної системи та призводить до виникнення уявлення про нові форми транзитності.

Формування транзитності як концепції в її первинному політологічному трактуванні відбулося ще в 1970-1980-х рр. та пов'язане з іменами Д. Рустова та пізніше Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра та інших політологів, які розглядали зміну авторитарних режимів під час «третьої хвилі демократизації», а відповідно, транзитність розглядалася як процес зміни політичного режиму (O'Donnell et al., 1986) в контексті «транзитності до демократії». Саме таке сприйняття транзитності та її моделі спочатку лягло в основу підходів і щодо посткомуністичного простору, водночас породжуючи дебати щодо того, «наскільки вони є відповідними» (Diamond et al., 2014).

Оскільки зміни, що відбувалися у країнах Східної Європи, виходили значно далі за рамки «зміни політичних режимів» і стосувалися одночасно і «транзитності до демократії», і «транзитності до капіталізму», і передбачали докорінну трансформацію інституцій, управління та ідеологій, вони, безсумнівно, сформували складний і специфічний феномен транзитності та наступних соціальних і просторових трансформацій. З одного боку, відсутність чіткої моделі «транзитності до демократії» призвела до дискусій про «завершення парадигми транзитності» на межі 2000-х (Carothers, 2002) та її релевантності для відображення становлення демократії (нового політичного режиму як кінцевої мети транзитності). З іншого боку, багатовимірні зміни посткомуністичного простору переформатували уявлення про «подвійну

транзитність» як концепцію становлення демократії та ринку, яка повною мірою не описувала процеси у Східній Європі. Відповідно, виникла ідея «потрійної транзитності» (Offe, 1991), яка, крім демократизації та розбудови ринку, була доповнена ще одним виміром – становлення державності та інституцій. Саме ця модель і лягла в основу загальноновизначених уявлень про посткомуністичну транзитність, яку Т. Кузьо запропонував доповнити ще одним, четвертим, виміром, розділивши аспекти державності і національного питання. Останнє в його трактуванні має включати ідентичність, національну єдність, питання регіоналізму і меншин, тим самим формуючи четвертий вимір транзитності (Kuzio, 2001).

Незалежно від того, в якій системі координат «вимірюється» і трактується транзитність, важливо підкреслити, що специфікою транзитності постсоціалістичного простору, безсумнівно, є різноманітність, складність і одночасний перебіг багатьох значимих процесів змін, що визначають цей період як етап «парадигмальних зрушень» – відносно короткий проміжок часу, протягом якого відбуваються значимі трансформації (Stanilov, 2007). При цьому уявлення про транзитність як явище, її виміри, впливи і ефекти транзитності значно доповнилися і ускладнилися в останні десятиліття, попри дебати щодо кінця релевантності парадигми транзитності на межі 2000-х рр. і дискусії про подальшу методологічну цінність постсоціалізму у 2010-х рр. і пізніше. Зокрема, «друга генерація» теорій транзитності і трансформацій спиралася на «змінені соціальні практики та нові виклики, у тому числі змінені ідеологічні дискурси» (Kollmorgen, 2013), що певною мірою змінило сприйняття транзитності і посилило її методологічний потенціал для трактування складних процесів і ефектів, у т. ч. довгострокових.

Серед найважливіших форм транзитності постсоціалістичного простору – посттоталітарна і постколоніальна транзитність. Хоча різні країни і регіони успадкували відмінний досвід і практики тоталітаризму та колоніалізму, втім навіть сьогодні постсоціалістичне місто (а особливо пострадянське) може розглядатися як «арена колоніальних і постколоніальних процесів, практик і зв'язків» (Badescu, 2016), що так чи інакше, у тій чи іншій формі продовжують існувати, у тому числі впливаючи на характер та форми реалізації трансформаційних процесів – від впровадження інституційних реформ і до перетворення окремих міських просторів. І якщо до останнього часу існувала певна ілюзія, що така «живучість» стосується лише різних форм постколоніалізму, тоді як посттоталітарна транзитність залишилася в минулому, проте початок повномасштабної військової агресії проти України засвідчує, що «посттоталітарний дискурс» (Holovko and Yakubova, 2021) все ще на порядку денному для країн і соціумів цього регіону.

Втілення різних форм транзитності на постсоціалістичному просторі і їх результати значною мірою є відображенням відмінностей у регіоні і так чи інакше пов'язане з попереднім етапом – побудови

соціалізму, його тривалості і сформованого режиму, досвіду і практик, що навіть в межах соціалістичного світу були доволі різними. Навіть попри «проголошену гомогенність соціалістичного суспільства, державний соціалізм мав значні відмінності на рівні структур, інституцій та культурного контексту» (Kollmorgen, 2013). Закономірно, що «процеси транзитності і (від)будова капіталізму у колишньому Східному блоці відбувалися дуже нерівномірно, як просторово, так і темпорально» (Berki, 2014), що, відповідно, спричинило появу «різних моделей трансформацій та варіантів посткомунізму» (Kollmorgen, 2013).

Якщо розглядати завершення транзитності як завершення розбудови (чи відбудови) державності, капіталізму і демократії (спираючись на термінологію концепції «потрійної транзитності»), то закономірно, що період такої відбудови (транзитності), серед іншого, безпосередньо залежить від тривалості та практик розбудови соціалізму, а чим довшим він був, тим закономірно довший проміжок часу необхідний для здійснення реструктуризацій та «відбудов», тим складнішим він є. Звідси – відмінності у темпах та результатах реформ та різних видах реструктуризацій і їх тривалості між країнами Центрально-Східної Європи, а також дискусії щодо завершення транзитності та трансформацій.

Зі вступом низки країн регіону до ЄС у 2004 р., що означало фактичне досягнення ними цілей з розбудови і демократії, і капіталізму, які визначалися як мета транзитності, дискусії про завершення транзитності і постсоціалізму стали дедалі голоснішими (Boyer and Yurchak, 2008; Müller, 2019), а питання «чи постсоціалізм нам все ще потрібен?» (Stenning and Hörschelmann, 2008) все більш гучними. Водночас А. Стеннінг та К. Горшелманн у 2008 р., як і низка інших дослідників пізніше (наприклад Sykora and Bouzarovski, 2012), визначали його як «завчасне та недоречне», обґрунтовуючи подальшу концептуалізацію постсоціалізму трьома причинами: потребою усвідомлення постсоціалістичного контексту регіону, існуючими викликами маргіналізації досвіду глобалізації поза західним світом та потребою усвідомлення впливу постсоціалізму на теоретизацію більш масштабно (Stenning and Hörschelmann 2008). По суті, лише одна з названих обставин апелює до внутрішньої специфіки і потреб регіону, тоді як дві інші пов'язані з теоретизацією загалом, спираючись на специфічний досвід постсоціалізму, що включає одночасну розбудову інституцій, переформатування соціальних відносин і реструктуризації простору, а відповідно, є унікальним досвідом масштабних змін протягом відносно короткого проміжку часу. Відповідно, постсоціалістичний простір і постсоціалістичні міста, продовжуючи відомий вислів про Центрально-Східну Європу як «ідеальну лабораторію» (Stanilov 2007) для дослідження фундаментальних зв'язків між ринком, політикою та державою, є «ідеальною лабораторією» для аналізу відношень і взаємодії між соціумом, політичними та економічними системами, інституціями та простором у процесі перетворення

кожного з них. З цих позицій ми можемо розглядати постсоціалістичну транзитність як унікальний досвід та етап фундаментальних змін соціуму, політичних та економічних систем, інституцій та простору, що відбуваються одночасно, та є результатом змін ключових принципів їх функціонування.

Хоча таке трактування постсоціалістичної транзитності підкреслює її неволюційний, а революційний характер, адже всі наступні зміни були уможливлені Оксамитовою революцією та масовими протестами, що призвели до зміни політичних режимів та ідеологій, нові форми транзитності, що формуються в останні роки, апелюють до еволюційних змін. Вони не пов'язані з постсоціалістичним простором чи зміною політичних режимів, яка була невід'ємною ознакою попередніх форм транзитності, і стосуються, наприклад, транзитності до збалансованих міст та більш стійких спільнот (Rohracher and Späth, 2014; Stirling, 2015; Ehnert et al., 2018). У цьому процесі транзитності так само ключову роль займає розбудова інституцій та формування відповідної політики змін, вони також є множинними, проте значно менш масштабними, хоч і потребують залучення багатьох суб'єктів для досягнення цілей транзитності. До визначальних рис нових форм належить також роль локальних спільнот і локального рівня в цілому у порівнянні з попередніми формами транзитності, де саме національний масштаб був визначальним у просуванні змін.

Таким чином, транзитологія (Kuzio, 2001; Stenning and Hörschelmann, 2008) сьогодні доповнюється новими, еволюційними за своєю природою, формами транзитності, що спираються на ідею транзитності як переосмислення підходів, принципів і цілей, що повинні сприяти досягненню нової якості і результатів завдяки новим підходам, стратегіям і взаємодіям, технологіям і рішенням.

Постсоціалістична транзитність і просторові трансформації. Співвідношення категорій транзитності і трансформацій є одним з центральних у «парадигмі транзитності», крізь призму якої, по суті, розглядаються всі процеси перетворення простору у Центрально-Східній та Східній Європі останніх десятиліть, та дозволяє інтерпретувати різномірні і різномасштабні зміни, створюючи відповідну методологічну рамку, де транзитність типово трактується як масштабний довгостроковий процес змін, а трансформації інтерпретують їх окремі складові. При цьому транзитність та трансформації є дуальними за своєю природою процесами (Hölscher et al., 2018; Stirling, 2015), що доповнюють та посилюють один одного: посилення трансформаційних процесів сприяє досягненню цілей транзитності і навпаки – досягнення окремих цілей стимулює наступні трансформаційні процеси. Таким чином, обидві концепції – і «транзитності» і «трансформацій» – забезпечують «детальну перспективу для опису, інтерпретації та підтримки бажаних кардинальних і нелінійних суспільних змін» (Hölscher et al., 2018).

Л. Сікора та С. Бузаровські, розвиваючи «концептуальну основу для інтерпретації процесів змін у посткомуністичних містах» (Sýkora and Bouzarovski, 2012), аналогічним чином розмежують транзитність і трансформації. На категорію транзитності вони спираються з метою акцентування відмови від комунізму для становлення суспільств, що тією чи іншою мірою підтримують принципи ринку та демократії, тоді як концепт трансформацій застосовують для позначення «величезного числа специфічних інституційних, соціальних та міських реконфігурацій», що мали певну темпоральну послідовність і логіку розвитку (Sýkora and Bouzarovski, 2012). Ця логіка проявлялася у залежності будь-яких наступних реконфігурацій міст від попередніх інституційних та соціальних змін, що стимулюють реконфігурації міського простору. Це, по суті, відображає ключову ідею трирівневої моделі «множинних трансформацій» Л. Сікори та С. Бузаровські, що характеризує «посткомуністичні міські реконфігурації» як відображення «взаємодії між трьома аспектами посткомуністичної транзитності: інституційними трансформаціями...; трансформаціями соціальних, економічних, культурних і політичних практик... і трансформаціями динаміки міських змін» (Sýkora and Bouzarovski, 2012). Таким чином, модель множинних трансформацій відображає не лише зв'язок між різними рівнями та типами трансформацій, вона концептуалізує вплив транзитності як багатовимірного процесу змін на перетворення простору, зокрема, показує логіку, послідовність та етапність таких реконфігурацій. Це дає усвідомлення того, як у проміжку між двома різними етапами – соціалістичним з його логікою і законами формування простору – та новим (умовно – демократичним та ринковим) – відбуваються множинні зміни транзитного етапу, знайомі нам як постсоціалістичні трансформації.

Хоча спадщина соціалізму поступово витісняється (Bouzarovski et al., 2016), а її вплив з кожним роком зменшується (перетворюючись на своєрідного привида з минулого (Chelcea and Druță, 2016), період постсоціалізму – це етап перебудови існуючих соціалістичних структур, їх доповнення новими постсоціалістичними процесами і розбудови нових, що створює дуже специфічну ситуацію поєднання і накладання структур і процесів різних епох і ідеологій. Саме ця специфіка поєднання, прояву, взаємодії і боротьби, зокрема у міському просторі, суперечливих процесів, неоднозначних практик і різних політик якнайкраще характеризує постсоціалізм як транзитний етап, що вирізняється низкою специфічних рис.

Одна з таких рис – це так звана «гібридна просторовість транзитності», що відображає «взаємну вбудованість спадщини соціалізму і механізмів неоліберального капіталізму» (Golubchikov et al., 2014). А. Стеннінг та К. Хоршелманн підкреслюють, що постсоціалізм «побудований на спадщині соціалізму і до-соціалізму, зрощений з сучасними процесами глобалізації і неолібералізму у їх

специфічному «транзитному втіленні» (Stenning and Horschelmann, 2008). Таким чином, «гібридна просторовість транзитності» базується на різних формах взаємодії успадкованого фізичного простору, структур та ідеологій одного періоду з новими просторовими процесами, що, відповідно, по-своєму «переломлюються» та адаптуються на постсоціалістичному просторі. Тому постсоціалізм як етап та концепція викликає численні дебати, як щодо його завершення, так і подальшої релевантності та теоретизації (Stenning and Horschelmann, 2008; Sýkora and Bouzarovski, 2012; Tuvikene, 2016; Gentile, 2018; Chelcea, 2021; Kinossian, 2022).

У контексті даного дослідження важлива теоретизація змін простору з точки зору посткомуністичної перспективи та відображення її зв'язку з постсоціалістичною транзитністю. О. Голубчіков підкреслює, що взаємодія транзитності і урбанізації все ще недостатньо концептуалізована (Golubchikov, 2016), оскільки саме на міському рівні транзитність «доместифікується» у конкретні трансформації (Stenning et al., 2010), а відповідно, цей рівень є ключовим, де «...ідеологія змішується з повсякденністю, опосередковуються соціальні зміни; конструюються нові сенси, соціальні відносини і класові поділи; і де ідеологічна транзитність досягає свого практичного втілення» (Golubchikov, 2016).

Трансформації міського простору та їх концептуалізація. Якщо вище йшлося про просторовий вимір транзитності, зокрема, транзитності в її постсоціалістичному вигляді, так само важливе місце належить усвідомленню і концептуалізації просторових змін і зрушень транзитного етапу для рівня міст, що мають форму трансформацій (реструктуризацій). Відповідно, нижче йтиметься про концептуалізацію основних видів трансформацій (реструктуризацій) для міського простору, які відображають просторовий вимір трансформацій та показують, як проявляється постсоціалістична транзитність у динаміці міського простору. Така концептуалізація, спираючись на практику і результати різноманітних трансформацій, покликана забезпечити загальні уявлення про перетворення міського простору, що відображають його найбільш суттєві багатовимірні зміни, тією чи іншою мірою типові для всіх постсоціалістичних міст.

При цьому, враховуючи термінологічну плутанину, важливо розмежовувати «трансформації у містах» і «трансформації міст» (Hölscher and Frantzeskaki, 2021): коли міста розглядаються крізь призму «місць трансформацій» і «динаміки міських систем» відповідно. У першому випадку йдеться про «розплутування різноманітних чинників, процесів і динаміки, що викликають трансформації певних міських територій», у другому – про «трансформаційні зміни міських підсистем», у першому випадку фокус на містах як «просторах і місцях трансформацій», у другому – на функціональних підсистемах міст (Hölscher and Frantzeskaki, 2021). Відповідно, надалі йтиметься про міста як «простори і місця трансформацій», використовуючи термінологію К. Холшер та Н. Францескакі.

Одним з найбільш поширених трактувань трансформацій міського простору є їх визначення кризь призму реконфігурації і реструктуризації (наприклад, Stanilov, 2007; Sýkora and Bouzarovski, 2012). Відповідно, *просторові трансформації* у містах ми можемо трактувати як процеси руйнування одних структур, побудованих за принципами і в умовах соціалістичної дійсності, їх перетворення протягом транзитного постсоціалістичного етапу з поступовим витісненням «старих» і формуванням нових структур, що складатимуть просторову основу нового етапу. «Новий етап» при цьому у літературі з постсоціалізму та транзитності визначається кризь призму розбудови демократії і ринку (для критики постсоціалістичних форм втілення неолібералізму див. Stenning et al., 2010; Golubchikov, 2016; Badescu, 2016).

Згідно з сучасними підходами, домінують уявлення про простір не як стабільний чи незмінний, а як «рухливий» та процесуально утворюваний, чие «конституювання» відбувається «у взаємодії дій та структур» (Löw, 2018). Таке трактування відображає, з одного боку, способи формування простору та усвідомлення, що в його основі лежать складні відношення і структури, а з іншого, наголошуючи на процесуальності простору, підкреслює, що утворювані структури і відношення не є стійкими, а перебувають в динаміці, викликаючи постійне переформатування структур і відповідну просторову динаміку. Переформатування структур можуть бути викликані як еволюційними змінами (що відбувається перманентно), так і кризовими явищами, катастрофічними подіями або ж революційними змінами та соціальними

потрясіннями, що змушують процеси рухатися зовсім в іншому напрямі, тим самим стимулюючи утворення нових структур, що базуються на нових принципах і підходах. У результаті переформатування структур виникає простір, де одночасно співіснують і «накладаються» «старі» і «нові» структури, інколи, як у випадку транзитності, утворені в різний період часу на різних ідеологіях, коли залишки «старих структур» співіснують з їх новими елементами, що «розмивають» і перетворюють старі структури.

Таким чином, в силу того, що кожному часу притаманні «свої» ідеології, політики і процеси, кожен значимий етап формує «свої» структури, які пізніше під впливом нових процесів та політик так чи інакше переформатовуються. Спільність соціалістичного етапу у містах Центрально-Східної і Східної Європи (попри відмінності у формах втілення соціалізму) і декларована спільність цілей транзитності зумовлюють значну подібність процесів реструктуризації у містах періоду постсоціалізму та дозволяють концептуалізувати відповідні просторові трансформації (Рис. 1). Рисунок 1 відображає загальну логіку просторових трансформацій: їх значну залежність від інституційного середовища, що виявляє безпосередній вплив на характер та динаміку просторових змін, а також показує основні типи структур, перетворення яких є найбільш очевидними та значимими. До таких структур належать функціональна, морфологічна та інституційна структури, що найбільшою мірою змінюються у процесі просторових трансформацій та подекуди викликають докорінні зміни міст, міських просторів та їх просторово-планувальної організації.

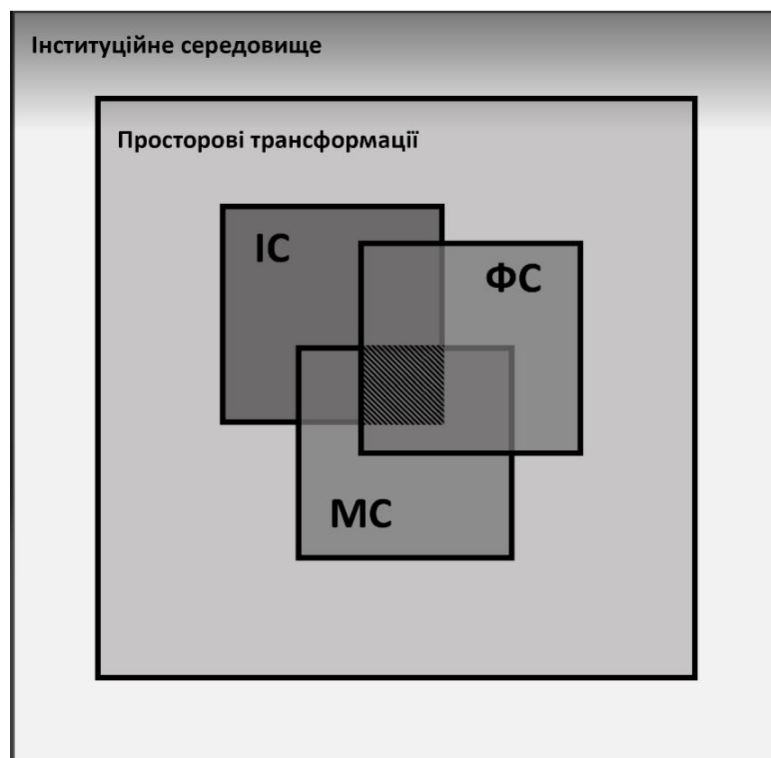

Рис. 1. Просторові трансформації* (авторська розробка)

* ФС – функціональна структура; МС – морфологічна структура; ІС – інституційна структура

Кожна з цих структур є територіальним відображенням відповідних процесів: функціональних – зростання, зміни ролі одних і занепаду інших видів діяльності; морфологічних – зміни висотності, щільності, типу, форми і стилістики об'єктів; інституційних – перетворення місцевих інструментів, правил і практик. Таким чином, зміни кожної зі структур стосуються значного числа різноманітних просторових процесів, але всі вони в сукупності так чи інакше призводять до перетворення трьох базових структур, що відображають трансформаційні процеси у містах. Варто особливо наголосити на зв'язку різних типів трансформацій: окрім генетичних, між ними можуть виникати й інші типи зв'язків, наприклад, які базуються на близькості розміщення об'єктів у випадку функціональних і морфологічних змін, чи будь-які інші, результатом яких стає взаємне перетворення двох чи навіть трьох типів структур (що відображене їх взаємним накладанням на рисунку). Важливо підкреслити у цьому зв'язку – не лише пов'язаність трансформаційних процесів, що спричиняють перетворення структур, але й нову якість трансформаційних змін, що виникає у результаті такого «накладання». Наприклад, поява зон розміщення тимчасової торгівлі (зміни міської морфології) у місцях скупчення людей (що виникли як результат зміни функцій низки об'єктів) може мати доволі різне втілення і вплив на міський простір, у залежності від особливостей регулювання цього процесу на місцевому рівні: просторової організації вуличної торгівлі, надання дозволів, територіального розміщення цих об'єктів та їхнього благоустрою – по суті, наявності концепції просторової організації тієї чи іншої ділянки міської території, регулювання її втілення місцевими інструментами та поширених практик, що «дозволяють» (чи «не дозволяють») процесам розвиватися хаотично.

Таким чином, просторові трансформації, в основі яких лежить значна кількість різних процесів, у підсумку викликають перетворення трьох основних типів структур, що відбувається у тісному зв'язку: вони здійснюються не просто паралельно, а пов'язані просторово, інституційно, суб'єктно, створюючи специфічний міський контекст трансформацій, що вирізняє міські середовища з точки зору активності, динаміки та якості трансформаційних

процесів, а відповідно – привабливості. З цих позицій, досвід різних міст щодо особливостей, динаміки і результатів трансформаційних процесів становить, як методологічний, так і практичний інтерес – для їх прискорення, зростання динаміки міського середовища та підвищення якості змін міського простору.

Висновки. Трактуювання транзитності як складного багатовимірного процесу перетворень, що передбачає не лише відносно швидкі інституційні зміни, а охоплює значно триваліші перетворення у декількох ключових сферах, дозволяє спиратися на неї як один з ключових концептів для обґрунтування довгострокових змін міського простору в Україні. Універсальність щодо різних типів простору і трансформацій, можливість масштабування і контекстуалізації, темпоральність і порівняльний потенціал – це ключові властивості, що визначають релевантність концепту транзитності для аналізу змін в українських містах.

Визначаючи просторові трансформації як реструктуризацію міського простору, що пов'язана з побудовою «нових» структур, неможливо переоцінити роль інституційного середовища, під безпосереднім впливом якого відбуваються такі реструктуризації. Динаміка трансформаційних процесів, форми їх прояву і результати, формування нової якості міського простору – напряду залежать від сформованого інституційного середовища. І навпаки, ключові риси перетворення міського простору в Україні останніх років – низька динаміка, відсутність зрозумілих концепцій і хаотичність – так само значною мірою є результатом стану інституційного середовища, наявних інструментів, норм та процедур.

Незважаючи на різноманіття процесів, що лежать в основі просторових трансформацій, у підсумку вони викликають три основні типи реструктуризації: функціональні, морфологічні та інституційні, що відображають ключові зміни міського простору. Трансформації міського простору здебільшого відбуваються у тісній взаємодії усіх трьох типів реструктуризації, і тим самим формують специфічний контекст відповідного міського середовища, залежно від того, як, в якому напрямі, наскільки активно змінюється міський простір, якими є результати цих змін та як вони сприймаються.

References:

- Badescu, G. (2016). (Post) colonial encounters in the postsocialist city: Reshaping urban space in Sarajevo. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 321-329.
- Berki, M. (2014). Return to the road of capitalism: Recapitulating the transition. *Hungarian Geographical Bulletin*, 63(3), 319-334.
- Bouzarovski, S., Sýkora, L., & Matoušek, R. (2016). Locked-in post-socialism: rolling path dependencies in Liberec's district heating system. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 624-642. Doi: 10.1080/15387216.2016.1250224.
- Boyer, D., & Yurchak, A. (2008). Postsocialist studies, cultures of parody and American stib. *Anthropology News*, 49(8), 9-10.
- Carothers, T. (2002). The end of the transition paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.
- Chelcea, L., & Druță, O. (2016). Zombie socialism and the rise of neoliberalism in post-socialist Central and Eastern Europe. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 521-544. Doi: 10.1080/15387216.2016.1266273.

- Chelcea, L., Ferenčuhová, S., & Bădescu, G. (2021). Globalizing postsocialist urbanism. In *Global Urbanism: Knowledge, Power and the City* (pp. 71-79).
- Diamond, L., Fukuyama, F., Horowitz, D. L., & Plattner, M. F. (2014). Reconsidering the transition paradigm. *Journal of Democracy*, 25(1), 86-100. Doi: 10.1353/jod.2014.0018.
- Ehnert, F., Frantzeskaki, N., Barnes, J., Borgström, S., Gorissen, L., Kern, F., ... & Egermann, M. (2018). The acceleration of urban sustainability transitions: A comparison of Brighton, Budapest, Dresden, Genk, and Stockholm. *Sustainability*, 10(3), 612. Doi: 10.3390/su10030612.
- Ferenčuhová, S., & Gentile, M. (2016). Introduction: Post-socialist cities and urban theory. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 483-496. Doi: 10.1080/15387216.2016.1270615.
- Gentile, M. (2018). Three metals and the 'post-socialist city': Reclaiming the peripheries of urban knowledge. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(6), 1140-1151. Doi: 10.1111/1468-2427.12552.
- Golubchikov, O. (2016). The urbanization of transition: ideology and the urban experience. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 607-623. Doi: 10.1080/15387216.2016.1248461.
- Golubchikov, O., Badyina, A., & Makhrova, A. (2014). The hybrid spatialities of transition: Capitalism, legacy and uneven urban economic restructuring. *Urban Studies*, 51(4), 617-633. Doi: 10.1177/0042098013493022.
- Hirt, S. (2013). Whatever happened to the (post)socialist city? *Cities*, 32, 29-38. Doi: 10.1016/j.cities.2013.04.010.
- Hirt, S., Ferenčuhová, S., & Tuvikene, T. (2016). Conceptual forum: The "post-socialist" city. *Eurasian Geography and Economics*, 57(4-5), 497-520. Doi: 10.1080/15387216.2016.1271345.
- Holovko, V., & Yakubova, L. *Ukraine and Challenges of Post-Totalitarian Transition*. Kyiv: NASU Institute of history of Ukraine. [In Ukrainian]. [Головко В., Якубова Л. Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990-2019) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 592 с.]
- Hölscher, K., & Frantzeskaki, N. (2021). Perspectives on urban transformation research: transformations in, of, and by cities. *Urban Transformations*, 3(1), 1-14. Doi: 10.1186/s42854-021-00019-z.
- Hölscher, K., Wittmayer, J. M., & Loorbach, D. (2018). Transition versus transformation: What's the difference? *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 27, 1-3. Doi: 10.1016/j.eist.2017.10.007.
- Kalyukin, A., Borén, T., & Byerley, A. (2015). The second generation of post-socialist change: Gorky Park and public space in Moscow. *Urban Geography*, 36(5), 674-695. Doi: 10.1080/02723638.2015.1020658.
- Kinossian, N. (2022). Rethinking the post-socialist city. *Urban Geography*, 1-12. Doi: 10.1080/02723638.2022.2102332.
- Kollmorgen, R. (2013). Theories of postcommunist transformation. Approaches, debates, and problems of theory building in the second decade of research. *Studies of Transition States and Societies*, 5(2), 88-105.
- Kuzio, T. (2001). Transition in post-communist states: Triple or quadruple? *Politics*, 21(3), 168-177.
- Löw, M. (2018). Constituting the space. In *The Moveable Space* (pp. 56-73). Kyiv. [In Ukrainian]. [Льов М. Конститування простору / Рухливий простір. Міждисциплінарна антологія. За ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. К., 2018. С. 56-73].
- Mezentsev, K., & Denysenko, O. (2018). Cities in post-socialist space: approaches to conceptualization and placing in urban discourse. *Ukrainian Geographical Journal*, (4), 16-24. [In Ukrainian]. [Мезенцев, К. В., Денисенко, О. О. Міста на постсоціалістичному просторі: підходи до концептуалізації та місце в урбаністичному дискурсі // Український географічний журнал, (4), 16-24].
- Müller, M. (2019). Goodbye, postsocialism! *Europe-Asia Studies*, 71(4), 533-550. Doi: 10.1080/09668136.2019.1578337.
- O'Donnell, G., Schmitter, P. C., Whitehead, L., & Lowenthal, A. F. (Eds.). (1986). *Transitions From Authoritarian Rule: Southern Europe*. JHU Press.
- Offe, C. (1991). Capitalism by democratic design? Democratic theory facing the triple transition in East Central Europe. *Social Research*, 71, 501-529.
- Plattner, M. F. (2014). The end of the transitions era? *Journal of Democracy*, 25(3), 5-16. Doi: 10.1353/jod.2014.0053.
- Rohracher, H., & Späth, P. (2014). The interplay of urban energy policy and socio-technical transitions: The eco-cities of Graz and Freiburg in retrospect. *Urban Studies*, 51(7), 1415-1431. Doi: 10.1177/0042098013500360.
- Salukvadze, J., & Van Assche, K. (2022). Multiple transformations, coordination and public goods. Tbilisi and the search for planning as collective strategy. *European Planning Studies*, 1-19. Doi: 10.1080/09654313.2022.2065878.
- Sjöberg, Ö. (2014). Cases onto themselves? Theory and research on ex-socialist urban environments. *Geografie*, 119(4), 299-319. Doi: 10.37040/geografie2014119040299.
- Stanilov, K. (2007). Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation. In *The Post-Socialist City* (pp. 3-17). Springer, Dordrecht.
- Stenning, A., & Hörschelmann, K. (2008). History, geography and difference in the post-socialist world: or, do we still need post-socialism? *Antipode*, 40(2), 312-335.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A., & Świątek, D. (2010). *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Stirling, A. (2015). Emancipating transformations: from controlling 'the transition' to culturing plural radical progress. In *The Politics of Green Transformations* (pp. 54-67). Routledge. Doi: 10.4324/9781315747378-4.
- Sýkora, L. (2015). Cities under postsocialism. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd Edition, Vol. 3, pp. 605-611. Doi: 10.1016/B978-0-08-097086-8.74030-X.
- Sýkora, L., & Bouzarovski, S. (2012). Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49(1), 43-60. Doi: 10.1177/0042098010397402.
- Tuvikene, T. (2016). Strategies for comparative urbanism: post-socialism as a de-territorialized concept. *International Journal of Urban and Regional Research*, 40, 132-146. Doi: 10.1111/1468-2427.12333.
- Van Assche, K., & Salukvadze, J. (2012). Tbilisi: urban transformation and role transformation in the post-Soviet metropolis. In *Remaking Metropolis* (pp. 86-102). Routledge.